

AHMET MİTHAT'IN "ÇİNGENE" ADLI ROMANINDA ÖTEKİNE DUYULAN ARZU ÜZERİNE BİR İNCELEME

Caner Solak*

A STUDY ON THE DESIRE TO THE OTHER IN
AHMET MİTHAT'S NOVEL "ÇİNGENE"

ÖZ: Bir Çingene kızına âşık olan varlıklı gencin hikâyesinin anlatıldığı Ahmet Mithat'ın *Çingene* adlı romanında, toplumsal öteki olarak konumlandırılmış bir etnik topluluğun üyesi olan güzel kızın, bir konak hanımefendisi olma yolunda yaşadığı dönüşüm önemli yer tutmaktadır. Bu incelemede öteki üzerinde gerçekleştirilen dönüştürümler âşık gencin psikolojisinden yola çıkılarak anlaşılmaya çalışılacaktır. Böylelikle ötekine duyulan arzunun kaynağı araştırılacaktır. Ahmet Mithat, geleneksel roman anlayışına uygun kaleme aldığı bu eserde kahramanlarının eylemlerine neden olan sebepleri insan psikolojisini göz ardı etmeden kurgulamıştır.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Mithat, Çingene, Öteki, Üçgen Arzu, Oedipus (Ödipus) Kompleksi.

ABSTRACT: In the Ahmet Mithat's novel *Çingene* narrating the story of a wealthy lad who falls in love with a gipsy, the transformation which beautiful girl, the member of an ethnical community positioned as a social other, experienced in being a lady of the estate has taken an important place. In this study, the transformations made over the other will be made sense of by beginning the psychology of the lover. Thus, the source of the desire to the other will be examined. Ahmet Mithat has fictionalized the reasons for the characters's actions to cause in the work which he writes according to the sense of the traditional novel.

Keywords: Ahmet Mithat, Çingene, Other, Triangular Desire, Oedipus Complex.

* Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

...

Giriş

Tanzimat devri Türk edebiyatının önemli konularının başında aşk gelmektedir. Gençlerin birbirlerine duydukları aşkın evlilik sürecine evrilmesi, devrin içtimai şartları içerisinde bir zorunluluk olmakla birlikte, aşk öyküsünün sonunun mutlulukla sonuçlanıp sonuçlanmaması çoğunlukla ailelerin ve toplumun tutumuna bağlı gözükmektedir.

Ahmet Mithat'ın *Çingene* adlı eserinde, bir Çingene kızına âşık olan varlıklı gencin hikâyesi anlatılmaktadır. On dokuzuncu yüzyılın etnoloji ve antropoloji bilimlerinin ırkçı görüşlerine karşın “toplumdaki Çingene imajının yanlışlığı, onların da herkes gibi insan oldukları ve iyi bir eğitimle diğer insanlardan farklarının kalmayacağı tezinin ispat edilmek istendiği bu romanda...”¹ gençlerin olası evlilik niyetlerine, erkeğin ailesinin engel olması sonucu yaşanan trajik durum anlatılmaktadır. Anlatıcının roman içinde yapmış olduğu aleni yönlendirmeler ve eserin sonunda erkeğin ailesine yaşatılan pişmanlık aracılığıyla eserin tezi okuyucuya açıkça belli edilmiştir.

Bu çalışmada öncelikli amacımız, tüm iyi niyetine karşın yer yer yazarın da etkisinde kaldığı, Çingenelere karşı geliştirilmiş köklü toplumsal öteki algısının roman içinde -gayet aşikâr olan- yerini tespit etmekten ziyade, yazarın ötekine duyulan arzuyu nasıl kurguladığını, temellendirdiğini ve ötekinin niçin bir arzu nesnesine dönüştürüldüğünü bulmaya çalışmak olacaktır.

İncelememizde “her arzu ardında bilinçdışı bir duygulanımı barındırır.”² ön bulünden yola çıkarak eserin başkahramanının eylemlerine kaynaklık eden bir dizi psikolojik dürtüyü belirlemeye çalışacağız.

Terry Eagleton'a göre “psikanalitik edebiyat eleştirisi ele aldığı konular açısından dörde bölünebilir: Eserin yazarını, içeriğini, biçimsel yapısını ya da okuru nesne olarak alabilir.”³ Bu çalışmada psikanalizin verilerinden öncelikle, roman kahramanlarının eylemlerinin psişik gerekçelerini ortaya çıkarmak için faydalandık.

¹ Gökçek, Fazıl, *Osmanlı Kapısında Büyümek*, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2006, s. 68. Gökçek ayrıca “...gerek hacmi gerekse kişi kadrosu ve kurgusuyla...” eseri bir roman sayabileceğimizi belirtir, s.66; Nüket Esen de bu eseri roman olarak kabul etmektedir. “Bugünün Gözüyle Ahmet Mithat”, *Kitap-lık* (Ocak-Şubat) 2013, s. 113.

² İkiz, Tevfika, “Sunuş”, *Psikanaliz ve Arzular*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2012, s. 5.

³ Eagleton, Terry, *Edebiyat Kuramı* (Çev: Tuncay Birkan), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011, s. 187.

Çingene

Kâğıthane'ye düzenlenen bir sandal yolculuğu ile başlayan romanda, başlıca kurmaca mekânlar; Kâğıthane, Salacık (Şems'in konağı), Üsküdar, Alibeyköy (Ziba'nın yaşadığı yer) ve Düriye Hanım'ın yalıdır. Olayların geçtiği öykü zamanı açıkça belirtilmez.⁴ Romandaki olaylar yaklaşık olarak bir buçuk-iki senelik bir zaman zarfında gerçekleşir. Şems Hikmet Bey, Selimcan, Sihrî Efendi, Davut Bey, Artin Elvanyan Efendi ve Rakım Bey'den oluşan arkadaş grubu, Kâğıthane sefası sırasında bir grup Çingene ile karşılaşır ve onların arasında bulunan Ziba adlı on altı yaşındaki Çingene kızına âşık olan Şems Hikmet Bey, öksüz ve yetim olan bu kızı eğitilmek üzere Düriye adlı bir çöpçatanın evine yerleştirir. Babasını dört yaşında kaybetmiş olan (yirmi iki yaşındaki) Şems Hikmet Bey'in, annesi ve eniştesinden gizlice gerçekleştirmiş olduğu bu hareketi, zaman içerisinde aile bireylerinin arasının açılmasına sebep olurken, Ziba adlı Çingene kızın ise Şems Hikmet Bey'in arzuları doğrultusunda bir dönüşüm geçirerek gerçek bir hanımefendi olmasını sağlayacaktır. Ziba'nın yaşamış olduğu değişim, Şems Hikmet Bey'in üstte adları geçen dostları tarafından görülüp takdir edilse de, Şems'in ailesi bir Çingene'yi gelin olarak almayı asla kabul etmez. Annesinin söylediği ağır sözlere dayanamayan Şems Hikmet Bey, su kuyusuna atlayarak intihar eder. Eserin sonunda, Ziba'nın yaşadığı dönüşümü gören anne ve enişte ise hatalarını kabul etmek zorunda kalır.

1. Arzulanan Nesne: Ziba

Esere adını veren etnik topluluğun üyesi olan Ziba, romanda kişilik özellikleri üzerinde durulmayan yalnızca güzel ve öteki olması bakımından arzulanan bir kahramandır. Şems için toplumsal ve psikolojik öteki olmanın yanında biçimlendirilecek bir nesne işlevi de gören Ziba, eserde adı çok geçen ama en az konuşan, en az iradeye sahip kişi olarak yer alır.

1.1. Toplumsal Öteki

Öteki, bize dâhil olmayan, bizimle bir olmasını engelleyen bir(çok) farklılığa sahip olandır. Tekilleri birleştiren nasıl ki aralarındaki ortak noktaların yoğunluğu ise, ötekini bizden ayıran da biz ile arasındaki göz ardı edilemez olduğu varsayılan

⁴ Yayınlanma tarihi 1887 olan romanın içerisinde Ziba adlı kahramanın ten rengi, 1885 yılında yayınlanmış olan *Lü'li-i Asfer* romanındaki Mayaniyama'nın rengine benzetilir. Ancak romanın vaka zamanı 1885-1887 aralığı olamaz, çünkü roman içerisinde 17 Nisan tarihinin salıya denk geldiği söylenmektedir. 17 Nisan'ın salıya denk geldiği en erken tarih 1883'tür. Bu durumda romandaki olayların gerçekleşme zamanı en geç 1883 yılıdır diyebiliriz. Romanın yazılma zamanını ise 1885-1887 aralığına yerleştirebiliriz.

yoğun farklılıklardır. Bu farklılıkları ve benzerlikleri belirleyen ise “bir grubu oluşturan bireylerin büyüme ve sosyalleşme süreci içindeyken içselleştirerek sahip oldukları kültürel-tarihsel-siyasal kodlar(dır).”⁵ Çingene topluluklarının, içinde yaşadıkları toplumun başat kodlarıyla kurdukları benimseyici ilişkiler onlara “...ülkenin Çingenesi” adını verdirirken, sahip oldukları farklı/aykırı kodlar onları içinde yaşadıkları milletin ötekisi konumuna itmektir diyebiliriz. “İnsanlık tarihinin modern etnisite ortaya çıkmadan önceki en eski ‘öteki’ kategorisi çingeneler için geliştirilmiştir. Çingeneler toplumların kadim ötekileridir.”⁶

Ahmet Mithat, Çingenelerin bazı önyargılara dayandırılarak fikrî planda ötekileştirilmesinin sonucunun Çingenelerin kültürel-ekonomik-ahlaki durumları üzerinde paradoksal bir yapı oluşturduğunu fark etmiş, romanında bu devir için paradoksal yapıyı kırarak oldukça aykırı söylemler ve eylemler kurgulayarak toplumsal önyargılarla⁷ mücadele etmiştir diyebiliriz. Dolayısıyla Şems dönüştüreceği nesne olarak bir Çingene kızını seçerken bir ölçüde bilinçlidir.⁸ Niyeti toplumsal öteki olduğu için “görünmeyen” bir kızı “görünür” kılmaktır.

Romanda Çingenelere karşı olumsuz önyargılara sahip kişilerin öteki algılamalarının, 19. yüzyılın ırkçı öteki algısından ziyade modernleşme öncesi daha çok ilahî bağımlılığa göre şekillendirilen “yabancı, garip olan, insan sayılmayan” çerçevesinde olduğunu söyleyebiliriz.⁹

Ahmet Mithat Efendi’nin başkahramanına bir Çingene kızını olduğu gibi sevdirmek yerine kızı üst kültüre eklemletmeye çalışması hem eleştirilmesi hem de eleştirilirken çok dikkat edilmesi gereken bir husustur kanaatimizce. Ahmet Mithat’ın kadının eğitimi üzerine geliştirmiş olduğu fikirlerinin evrensel kültüre sahip bir kadın yaratma arzusundan kaynaklandığını ve bunu Osmanlı toplumunun etnik unsurları arasında bir ayrıma gitmeden her kadın için istediğini düşündüğümüzde, Şems’in Ziba üzerindeki dönüştürümü ile örneğin Râkım Efendi’nin Canan üzerinde (Felâton Bey ile Râkım Efendi) dönüştürümlerinin aynı anlayışın farklı

⁵ Göka, Erol, “Fanatizmin Psikolojisi ve Türklerin Psikolojisinde Fanatizm”, *Cogito*, sayı: 53, 2007, s. 45.

⁶ Sınar, Alev, “Yazarlarımızın Gözüyle Çingeneler” *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sayı: 8, 2003, s.144.

⁷ “Her toplumsal grup diğer gruplar hakkında kendine bir temsil edinir, stereotipleri besler.” Schnapper, *Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki ile İlişki* (Çev: Ayşegül Sönmezay), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, s. 13.

⁸ İnsan her ne kadar arzu nesnesini seçerken bilinçli ol(a)masa da, Şems’in Ziba’yla tanıştığı dönemde devrin gazetelerinde Çingenelerin kökenine dair tartışmalar yapılmaktadır. Ayrıca Şems’in eniştesi ve romanın anlatıcısı soya dayalı asaleti savunurken yalnızca Şems eğitim yoluyla farklılıkların ortadan kaldırılabileceğini iddia eder. Ziba’nın, Şems’in dikkatini çekmesinde ve onun için yaptığı fedakârlıklarda bizce Ziba’nın soyu çok önemlidir. Ahmet Mithat, “Çingene”, *Letaif-i Rivayat* (Haz: Fazıl Gökçek, Sabahattin Çağın), İstanbul: Çağrı Yayınları, 2001, s. 451, 487-490.

⁹ Emiroğlu, Kudret vd., “Öteki”, *Antropoloji Sözlüğü*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2009, s. 661-662., Dominique, Schnapper, *Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki ile İlişki* (Çev: Ayşegül Sönmezay), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, s. 471.

eserlerdeki yansımaları olduğunu görmekteyiz.¹⁰

Romanın imkân verdiği diğer sosyolojik okumaları kentsel mekânda yaşanan ayrışmalar, etnisiteye ve cinsiyete dayalı ayrışmalar şeklinde çeşitlendirmek mümkündür.

1.2. Psikolojik Öteki

Kişinin benliğini inşasında öteki ile kurduğu ilişki çok önemlidir. Kendimizi ancak öteki olarak tanımladığımız kişiler vasıtasıyla görebilir, tanımlayabiliriz. Annenin gözbebeğindeki yansımamızla başlayan bu süreç ilerleyen yaşantımız boyunca dönüşerek devam edecektir.¹¹

"Hegel'de bulunan en önemli varsayımlardan biri, özbilincin başka bir özbilinçle ilişkiyi gerektirmesidir. Kendi benliklerimizi ancak, aynı türden ama bireysel olarak bizden farklı bir ötekiyle kurduğumuz ilişki aracılığıyla bilebiliriz... Özbilincin kendine ayna tutabilmesi için bu zorunludur; özbilinç özdüşünüme ancak başka bir özbilincin sunmaya muktedir olduğu tanıma sayesinde erişebilir."¹²

Ötekinin varlığı fiziksel ve psikolojik bütünlüğümüzü sağlayabilmemizin temel koşulu olmaktadır. Şems Hikmet Bey'in hayatını Ziba ile karşılaşmadan önce ve sonra diye ikiye ayırdığımızda Şems'in Ziba'dan önce kayıp nesnesini ararcasına uzun deniz yolculuklarına¹³ çıktığını, Ziba'dan sonra ise bu seyahatlere ara verdiğini, kendisini yalnızca Ziba'yı dönüştürme idealine adanmış olduğunu görürüz. Ziba ile karşılaşma Şems'in neyi aradığını fark etmesini sağlamıştır. Ayrıca Şems, Ziba uğruna gerektiğinde tüm dostlarını, ailesini ve toplumu karşısına almaktan çekinmemekte, kendisini Ziba ile tamamlanmış hissetmektedir.

"Başkalarının terbiye etmiş olduğu bir kızı sevmek vakıa kadirşinaslıktır. Halbuki Ziba'nın terbiyesi benim kendi terbiyemdir. Eğer Ziba'yı sevmeyecek olursam kendi terbiyemi, yani manevi olan benliğimi, kendi kendimi sevmemiş olmak lâzım gelir."¹⁴ Şems'in bu ifadeleri Ziba'yı kendi terbiyesine göre şekillendirdikten sonra

¹⁰ Ahmet Mithat'ın kadın eğitimi konusunda fikirlerinin kaynağı için bkz: Uğurcan, Sema, "Ahmet Midhat Efendi'nin Hatıratı ile Romanları Arasındaki Münasebet", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, sayı: 2, 1986, s. 187-189

¹¹ bkz: Lacan, Jacques, "Özne ve Öteki: Yabancılaşma", *Psikanalizin Dört Temel Kavramı* (Çev: Nilüfer Erdem), İstanbul: Metis Yayınları, 2013, s. 218-223.

¹² Game, Ann, *Toplumsalın Sökümü Yapıbozucu Bir Sosyolojiye Doğru*, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 1991, s. 103, 106

¹³ "Yaratıcı kişiliğin, içindeki 'fantezi' ya da 'huzursuzluk'u ifade etmeye yarayacak yeni bir nesne arayışında olması ise, yaratıcılık motivasyonunun en güçlü ve yaygın unsuru sayılmaktadır." Oğuz Cebeci, *Psikanalitik Edebiyat Kuramı*, İstanbul: İthaki Yayınları, 2009, s. 150.

¹⁴ Ahmet Mithat, "Çingene" *Letaif-i Rivayat* (Haz: Fazıl Gökçek, Sabahattin Çağın), İstanbul: Çağrı Yayınları, 2001, s. 478.

söylemesi önemlidir. Ziba, Şems'in fikirleri, arzuları, hayalleri, fantezileri, aslında kendisi olmuştur.¹⁵ "...kendimizi dışardan tam olarak asla göremeyiz; işte yapısal eksikliğimizin, kendi bilincini oluşturmak, dolayısıyla da var olmak için ötekine olan ihtiyacımızın tecessümüdür bu."¹⁶ Zira Ziba için, Şems'in muhayyilesinin somutlaşmış hâlidir demek hiç yanlış olmaz.

Şems'in Ziba'yı idealleştirmesi ve üzerindeki etkisi pek çok kadın-erkek ilişkisinden farklı olarak zihinsel plânda kalmaktan öteye geçmiştir. İdealleştirme, karşı cinsin sahip olduğu, olduğu hayal edilen ya da olabileceği niteliklerin ona bakan kişinin gözünde olduğundan daha üstün varsayılması hâlidir. Bu noktada önemli olan bakılanın ne olduğundan ziyade nasıl görüldüğüdür. Eş bakan için adeta bir ayna görevi görmektedir. Şems, Ziba'ya baktığında kendi arzu ettiğini görmektedir.¹⁷ Ziba, Şems'in zihninin, ideal kadın anlayışının, toplumla girdiği iddianın kazanılmasının tezahürüdür denilebilir. Güzel olduğu kabul edilen sevgili buna artı olarak bir de şu özelliklere sahip olsa daha iyi olurdu hayali, edebiyatın 'abartı' niteliğinden faydalanılarak eyleme dökülür.¹⁸

Ziba'nın Şems için işlevine, sahip olunan ve dönüştürülen bir arzu nesnesi olmanın yanında öteki aracılığı ile tamamlanma, takdir görme ve toplumsallaşma imkânları da eklenebilir. Burada toplumsallaşmayı evlenme ve eş seçimi sürecinde anne ve enişteyi saf dışı bırakarak evin küçük beyi konumundan reisliğine terfi için bir aşama, takdir görmeyi aile, dost, İstanbul, toplum ekseninde hâkim olan ötekiye dair önyargıları alt etme, tamamlanmayı ise babanın yokluğundan ötürü gerçekleştirilememiş ruhsal bütünlüğün sağlanması olarak açmak mümkündür.

Romanda, arzulanan nesnenin arzulatoryıcısının tüm isteklerine gönüllü boyun eğmesi Şems'in idealleştirmelerinin özne-nesne arasında hiçbir çatışma doğurmadan

¹⁵ "Egonun temel amacı mutlak narsisizme ulaşabilmek için, ego idealinin yansıtıldığı nesneyi içe almak, onunla kaynaşmak ve tek vücut olmaktır..." Hakan Kızıltan, "Narsisizm ya da Ruhsallığın Ontolojisi" *Doğu Batı*, sayı: 56, 2011, s. 68.

¹⁶ Todorov, Tzvetan, *Ortak Hayat* (Çev: Mehmet Emin Özcan), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2008, s. 133.

¹⁷ Şems, Ziba'nın kendisinden ziyade "kendi hayalât"ını sevmektedir. Ahmet Mithat, "Çingene" *Letâif-i Rivayat* (Haz: Fazıl Gökçek, Sabahattin Çağın), İstanbul: Çağrı Yayınları, 2001, s. 467. Slavoj Žizek de aynı durumu 'şövalye aşkı' bağlamında inceler: "Her türlü gerçek tözden yoksun olan Leydi, öznenin kendi narsisistik idealini yansıttığı bir ayna işlevini görür." s. 118. Slavoj Žizek, "Şövalye Aşkı ya da Şey Olarak Kadın", *Kırılğan Temas* (Çev: Tuncay Birkan), İstanbul: Metis Yayınları, 2006, s.116-130.

¹⁸ İdeal kadını yaratma fikrinin kökeni Yunan mitolojisindeki "Pygmalion" anlatısına kadar götürülmektedir. Bu anlatının mitoloji, edebiyat, sinema ve psikolojideki görünüşleri için bkz: Egrik, Evren Barın, *Türk Sinemasında Pygmalion Etkisi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2007, s. 4-127. Bu mitostan yola çıkarak yazılmış olan Bernard Shaw'ın *Pygmalion* adlı tiyatro oyunu ile Ahmet Mithat'ın incelediğimiz eserinin karşılaştırılması için bkz: Çağın, Sabahattin, "Bernard Shaw'ın Pygmalion ve Ahmet Midhat Efendi'nin Çingene Adlı Eserlerinin Karşılaştırılması", *Lefke Avrupa Üniversitesi V. Edebiyat Günleri: Karşılaştırmalı Edebiyat*, Lefke KKTC 7-9 Mayıs 2003.

gerçekleşmesini sağlar. Çatışmayı doğuran ne özne-nesne ilişkileri, ne de öznenin nesnesini dönüştürme yöntemidir. Çatışma toplumsal önyargıların, ben ile öteki arasındaki ayrımın sathiliğinin göstergesi olan Ziba'nın dönüşümü ile bu önyargıların kırılmasını sağlayacak Ziba-Şems aynılığını bir türlü kabul etmemesinden kaynaklanacaktır.

Tüm bunlardan yola çıkarak, Ziba arzulanan nesne olarak uysal itaatkârlığı ile Şems'in tüm arzularına boyun eğmiş, fantezilerini üzerinde gerçekleştirmesine müsaade etmiştir. Ziba'nın Şems'in istekleri çerçevesinde büyük bir başarıyla gerçekleştirdiği dönüşüm Şems'in ruhsal doyumuna hizmet etmiştir denilebilir. "Nesne, dürtünün elde etmek için çabaladığı, onun amacı üzerinde yer alan bir şeydir. Dürtünün ise tek amacı vardır: doyum. Yani bu kapsamda nesne, elde edilmesi gereken bir şeydir ve doyuma işaret eder."¹⁹

1.3. Biçimlendirilen Nesne

Romanda henüz Şems'in Ziba ile tanışmasından önceki biçimlendirme, tanzim etme, düzenleme kavramlarının ele alındığı kısımları bir erken anlatım olarak da kabul edebiliriz. Anlatıcı Kâğıthane semtinin doğal güzelliklerinden bahsetmeden önce burasının Versay bahçeleri örneğinde düzenlenişine değinir. Sonrasında "... Kâğıthane hakikaten tanzime tezyine en ziyade müstait olan yerlerin birisidir."²⁰ der. Etrafında gördüğü suni ya da doğal güzellikleri nitelerken sık sık usta bir sanatçı elinden çıkmışçasına benzetmesini yapar: "Bu mecra-yı müstakimenin üst başındaki köprünün uzaktan görünmesi hakikaten bir ressam-ı mahirin fırçasından çıkmış güzel bir levha teşkil eder."²¹ "Bazıları ise gayet lâtif çimen ile mestur olduğundan mahir bir bahçıvan elinden çıkmış saksı denilse becadır."²² Yazarın romanın giriş kısmında Kâğıthane'nin güzelliklerini betimlerken üzerinde durduğu "işlenmiş güzellik" kavramı, eserde bilhassa güzelliğiyle ön plana çıkan Ziba²³ için de düşünülmüştür diyebiliriz. Zaten romanın kurgusu da bu işleme fikri üzerinden yürütülmektedir.

Örneğin Şems için salt bir arzu nesnesi olan Ziba'dan bu anlamda birkaç yerde şöyle bahsedilmektedir; "...Ziba gibi nihâl-i taze istenildiği gibi eğilip matlup olan hâle ifrağ edilemez mi?"²⁴, "Bir boş tarla ise de dikenler istilâ etmemiştir. Her ne to-

¹⁹ Keser, Vehbi, "Bir Nesne Aranıyor", *Psikanaliz Yazıları Erkeklik*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2006, s. 67.

²⁰ Ahmet Mithat, "Çingene" *Letaif-i Rivayat* (Haz: Fazıl Gökçek, Sabahattin Çağın), İstanbul: Çağrı Yayınları, 2001, s. 437.

²¹ *a.g.e.*, s. 438.

²² *a.g.e.*, s. 438.

²³ Şems'in Ziba'yla ilk karşılaştığındaki ifadesi "Hele şu taze kıza baksanıza, ne kadar güzel!"dir. s. 445.

²⁴ *a.g.e.*, s. 454.

hum eksen yetişir...”²⁵, “İnsan keyfi için meselâ bir koç besler veyahut bir karatavuğa bir sandık çalgısıyla bazı şarkılar öğretirse bunda ta’yib edilecek bir hâl olur mu?... – Bir kızın nisvanîyetinden istifade meselesi olmaz da yalnız hasbî bir beslemekten ibaret kalırsa zannederim ki bir koçtan, bir kuştan farkı olamaz.”²⁶

Anlatıcının ve başkahramanın düzenlemeci bakış açısı eserin başından itibaren kendisini hissettirmekte, doğal güzelliklerin işlenerek kusursuz hâle getirilmesi fikri Ziba’nın yaşadığı dönüşüm üzerinden somutlaştırılmaktadır. Ziba’nın Şems’in fikirleri çerçevesinde eğitime başlanmasından bir sene sonra “Ziba’nın terakkîyat-ı cismanîyesi evvelki Ziba ile sonraki Ziba’yı birbirine asla kıyas ettirmeyecek derece vardı ve terakkîyat-ı manevîyesi dahi bu nispeti buldu.”²⁷ denilecektir.

Ziba’nın yaşadığı dönüşümün emareleri eser içerisinde; adab-ı muâşeret kurallarına uygun gülmeyi, konuşmayı öğrenme, terbiyeli/alafranga bir matmazel olma, giyinmeyi bilme, giydiğini yakıştırmama, keman çalmada epay mesafe kat etme, ten renginden saçlarının yumuşaklığına, dudak, yanak ve göz parlaklığından vücudunun zindelik kazanmasına kadar detaylıca anlatılır.²⁸

2. Arzulayan Özne: Şems

Şems’in Ziba üzerinde niyet ettiği dönüştürmelerin sebeplerinin toplumsal boyutunu burada bırakıp, Şems’in bu girişiminin kendi içindeki itkilerini keşfe çıkarken metne yönelmemiz gereken başlıca sorular şunlardır: Şems, neden bir Çingene kızına âşık olmuştur? Neden eserdeki diğer erkek kahramanlar değil de yalnızca Şems bir Çingene kızına âşık olmuştur? Ve Şems, neden bir Çingene kızını terbiye etmek konusunda bu kadar tutkuludur? Bu sorulara cevap ararken incelememiz sosyolojik boyuttan (bir imaj araştırması) ayrılarak bilinçli olarak eserin kendi sistematğine yönelecektir.

2.1. Arzunun Üçgen Yapısı

Yusuf Eradam, Batı yazınında üçlü aşk ilişkilerini oluşturan üçgen yapısını tanımlarken:

“Üçgen... Batı yazınında insanın bir başkasına da bel bağlama gereksinimini gösterir. İnsanı üçgen ya da üçlü bir ilişki içinde göstermek, onun etkilenmeye ya da paylaşma yatkın olduğu anlamına gelir. Aynı zamanda da olumlanmayı beklediği ya da

²⁵ a.g.e., s. 472.

²⁶ a.g.e., s. 483.

²⁷ a.g.e., s. 477.

²⁸ a.g.e., s. 476-477

yerleşik tabulardan kaçtığına da dalalet eder. Üçgen aynı zamanda, kişinin toplumla bağına (philos) ve bireysel iradesine de işaret eden bir paradigmadır."²⁹

demektedir. Yalnızca iki kişi arasında geçen basit yapı (düz bir çizgide ilerleyen) aşk ilişkileri ya da anlatılarında dahi üçgenin üçüncü ayağını görmek mümkündür. Bu iki kişi dışında olup ilişkiye bir şekilde dâhil olan canlı veyahut cansız tüm varlıklardan oluşan bir ötekiler kümesidir. Bu ötekiler, âşıkların aşklarını yaşayacakları zaman, mekân ve koşulları belirlemekten âşıkların geçmişleri ve geleceklerini oluşturmaya kadar uzun bir çerçeve içerisinde ilişkinin üçüncü sac ayağını meydana getirirler. Ötekiler en genel mahiyette destekleyici, engelleyici ya da tarafsız/seyirci rollerini üstlenebilirler, âşıkların ilişkileri üzerinde. Kendi edebiyat geleneğimiz içinden konuşacak olursak ilişkinin bir parçası olup âşık ya da sevgili olmayan kişiler 'rakîb' ya da 'âşık ve sevgiliye yardımcı kahramanlar' adlarını almaktadırlar.

René Girard, *Romantik Yalan ve Romansal Hakikat* adlı çalışmasında Batı edebiyatında sıklıkla karşılaşılan bu üçgen yapıyı tahlil etmeye çalışırken, aşk ilişkisinin oluşma niyetinde, gerçekleşme biçiminde ve varılan sonuçta asıl tayin edicinin üstte belirttiğimiz ötekiler olduğunu söyler. Aşığı "arzulayan özne", sevgiliyi "arzulanan nesne", ötekileri ise "arzunun dolayımlayıcısı" olarak adlandırır. Böylelikle aşk ilişkisi ile arzunun doğası aynı üçgen yapı üzerinde birlikte ele alınır.

Üçgen arzu modeli için, kişilerarası ilişkilerin nedenlerini "çıkarlar" üzerine inşa etmektedir diyebiliriz. Modelde kendiliğinden gelişen bir duyguya ya da duruma yer verilmez. Arzunun kaynağını Girard, arzulananda, arzulananda ya da her ikisinde aramak yerine dolayımlayıcıda bulur. "Nesne yalnızca dolayımlayıcıya ulaşmanın bir yoludur. Arzunun hedeflediği, bu dolayımlayıcının varlığıdır."³⁰ Arzulananın arzuya ulaşmada neredeyse tamamen pasif bir vasıta olduğu bu yapıda, asıl araştırılması, üzerine gidilmesi gereken arzulayanın arzulanana neden ve nasıl yöneldiğidir. Bu soruya verilen cevap ise çoğunlukla arzulayanın hikâyesinin özelinde arzunun doğasının ortaya konması, araştırılması şeklindedir. Girard'ın arzunun doğasını, kibirli ruhlardan kaynaklanan ve taklit yoluyla gerçekleştirilen dönüşme/dönüştürme esasına dayandırdığını söyleyebiliriz.

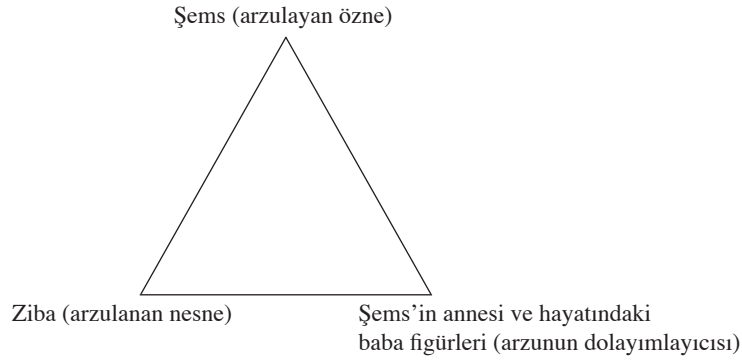
Varılan sonuç her türlü dolayımlayıcıdan uzak, saf, yalnızca kendine gönderme yapan (kendi üzerine kapanan) ideal bir aşk tasavvurunun(!) çok uzağında olsa da, edebiyatın kadim temalarından birini incelemek için üçgen arzu yönteminin araştırmacıya farklı bakış açıları sunduğu görülmektedir.

Çingene romanında anlatılan aşkın taraflarını "Ziba-Şems" ve "Ötekiler" şeklinde

²⁹ Eradam, Yusuf, "Aşkın Gözü Kördür: Batı'nın Aşk Pazarı ve Paradigmaları Üzerine Bir Deneme" *Doğu Batı*, sayı: 27, 2004, s. 71.

³⁰ Girard, René, *Romantik Yalan ve Romansal Hakikat* (Çev: Arzu Etensel İldem), İstanbul: Metis Yayınları, 2007, s. 60.

belirlemek mümkündür. Ziba-Şems aşkının ötekilerini ise Şems'in annesi, hayatındaki baba figürleri ve İstanbul halkı (toplum) olarak tanımlayabiliriz. Bir Çingene kızına âşık olan varlıklı bir gencin hikâyesi olan bu eserin üçgen arzu kuramıyla değerlendirilmesi, toplumsal öteki olarak algılanan bir kişinin nasıl ve niçin bir arzu nesnesine dönüştürüldüğünü sorgulama imkânı sunacaktır bize. Kurama göre üçgenin baskın ayağı olan arzunun dolayımlayıcısı, bu hikâyede aşğın annesi ile babanın yokluğunda –manevi anlamda– babanın yerine geçme potansiyeli olan baba figürleridir (simgesel babalar). Bu kişiler Şems'in ruhsal gelişiminde oynadıkları rol ile Şems'in arzularını ve bu arzularını gerçekleştirme biçimini tayin etmişlerdir/belirlemişlerdir.

Romanı daha iyi kavrayabilmemiz için öncelikle Şems'in annesi ve baba figürleriyle (Şems'in arzusunun yönlendiricileri) arasındaki ilişkiyi incelememiz gerekmektedir. Dolayımlayıcıları incelemek eserdeki en büyük eyleyen olan Şems'in davranışlarını neden-sonuç ilişkisi dâhilinde açıklama imkânı sunacaktır.

3. Arzunun Ödipal Dolayımlayıcıları

3.1. Baba Figürleri

İnsan davranışlarının temelini, ilk çocukluk döneminde kişinin anne, baba ve diğer yakın çevresiyle kurduğu ilişkiler çerçevesinde şekillendiği görüşü, insan psikolojisinin gelişim aşamalarını inceleyen uzmanların uzlaştığı bir konudur.³¹ Bebeğin tüm isteklerinin karşılandığı, kendini anneye tek vücut ve tamamen güvende hissettiği yer olan ana rahminden çıkıp kendinin, anne-babasının, nesnelere dünyasının ve tüm dünya-

³¹ “Bir dürtünün nesnesi, oldukça özgün özelliklere sahiptir ve bu özellikler de kişinin öznel öyküsü özellikle de çocukluk öyküsü tarafından belirlenir.” Keser, “Bir Nesne Arıyor”, *Psikanaliz Yazıları Erkeklik*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2006, s. 68.

nın farkına varması, onlarla çeşitli ilişkiler (bağımlılık, çatışma, onanma, taklit... vb.) içerisine girmesi anlamına gelen ve hem biyolojik hem de psikolojik bir büyüme anlamındaki bu süreç üzerine Freud'un geliştirmiş olduğu teoriye Ödipus kompleksi denmektedir. Başlangıçta bir sorun olarak kabul edilen bu kompleks zamanla her sağlıklı insanın yaşayıp başarılı bir şekilde atlatması gereken bir evre olarak kabul edilmiştir. J.D. Nasio kompleksi iki aşamaya ayırdığında "Ödipus'un ebeveynlerin cinselleştirilmeleriyle başlayıp onların cinselliklerinden arındırılmalarıyla tamamlandığını ve ebeveynlerin bu cinsellikten arındırılma süreçlerinin en sonunda yetişkin cinsel kimliğiyle sonuçlanacağını..." söyler.³² Asıl sorun, bu evreyi gerek anne babanın kusurlarından gerek anne babanın eksikliğinden gerekse çevresel koşullardan ötürü sağlıklı bir şekilde yaşayıp atlatamamış kişilerin gelecekteki hayatlarında ortaya çıkmaktadır.

Lacan ise kompleksi kültürel kodların dil yoluyla yeni nesillere aktarımı şeklinde yorumlayarak çocuk ve anne-baba arasında gerçekleştiği kabul edilen ödipal çatışmanın daha çok dilsel-zihinsel mahiyeti üzerinde durur.

"Lacan'a göre Oidipus, yani Babanın Yasası, insanın kültürel bir varlık olarak kurulması için zorunludur. Çünkü Babanın Yasası, insanın kültürel bir özne olarak kurulmasını sağlayarak, içsel olanla dışsalı, subjektifle objektifi, kendi ile ötekileri ayırt etmesine imkân veren simgesel düzene girmesini sağlamakta, onu annesiyle dolağımsız haz durumunu arayıştan çıkararak toplumsal bir üye haline dönüştürmektedir (insanlaştırıcı kastrasyon)."³³

Erkek çocuğun ödipusu bu şekilde okunduğunda çocuğun babayla, annenin hayatındaki başat kişi olma konusunda giriştiği –sonu başarısızlıkla biten ya da bitmesi gereken– rekabetin, erkek çocuğun babanın yasasını oluşturan toplumun kültürünü, yasaklarını ve ahlakını kabul etmesine sebep olduğunu söyleyebiliriz.³⁴

Dolayısıyla babanın yokluğunun çocuğun ruhsal gelişimi ile toplumsal normları edinmesinde/kabullenmesinde bazı zafiyetleri meydan getirme ihtimalini doğurduğu düşünülebilir. Ancak varlığı ve işlevi Lacan tarafından simgesel boyuta indirgenmiş olan babanın, yokluğunun doldurulamaz olduğunu düşünmemek gerekir. "Lacan'a göre Oidipus karmaşası da gerçek dünyanın bir karmaşası değil, simgesel bir karmaşadır; bir başka deyişle simgeselin kendi otonom gerçekliğinde geçen bir karmaşadır:

³² Nasio, J.D., *Oedipus* (Çev: Canan Coşkan), İstanbul: Say Yayınları, 2012, s. 20.

³³ Tura, *Freud'dan Lacan'a Psikanaliz*, İstanbul: Kanat Kitap, 2010, s. 197.

³⁴ "Bundan böyle onlara arzusunun nesnelere olarak sahip olamayacağından benliğinin nesnelere olarak onları sahiplenir. Onlara cinsel eşler olarak sahip olamama imkânsızlığı yerini bilinçaltında onların şevklerinde, zayıflıklarında ve ideallerinde onlar gibi olma isteğine bırakır. Onlara cinsel olarak sahip olamamasını takiben onların ahlak yapılarını benimser. Bu benimseme sayesinde çocuk ebeveynlerinin yasaklarını içselleştirir ve kendine empoze eder." Nasio, J.D., *Oedipus* (Çev: Canan Coşkan), İstanbul: Say Yayınları, 2012, s. 46.

Oidipus için gerçek bir babanın olması koşulu yoktur. Yalnızca simgesel baba işlevi, Babanın Adı yeterlidir.”³⁵ Ayrıca “Çok sayıda baba (dedeler, amcalar, dayılar vb.) ve çok sayıda anne (babaanne, anneanne, halalar, teyzeler) figürünün olduğu, yaşadığı eski feodal ya da yeni kentli ailelerde bu dinamiklerin nasıl işlediği çok tartışılması gereken bir konudur.”³⁶

Ahmet Mithat’ın *Çingene* adlı eserinde de Şems adlı kahramanın henüz dört yaşındayken babasını kaybetmiş olması ile yakın çevresinde bulunan birçok yetişkin erkeğin (olası baba figürünün) varlığı, hikâyenin daha iyi kavranması açısından önem arz etmektedir. “Babayla ilişki küçük erkek çocuğu için kendilik ve nesne tasarımının oluşumunda tüm yaşamı boyu sürecek temel bir rol oynar.”³⁷

Genç bir erkeğin çevresi tarafından onaylanmayan bir kıza âşık olması ve âşık olduğu kıızı kendi muhayyilesine uygun bir şekle dönüştürme çabasından oluşan bu hikâyeyi genç bir erkeğin ilk kez³⁸ karşı cinsle karşı duygusal bir his besleyip onunla ilişki kurma girişimi olarak da okumak mümkündür. “...erkek olmak babayla yaşanan bir süreçtir.”³⁹ Bizim iddiamız Şems’in erken yaşta babasını kaybetmiş olmasından ötürü sağlıklı bir ödipal evreyi yaşayamamış olduğudur. Bu sebeple Şems anneden kopmayı ilk kez bir kıza âşık olmadan önce tamamen gerçekleştirememiştir. Şems’in Ziba’ya duyduğu aşk, Ziba’yı elde etme biçimi ve bu sırada çevresiyle kurduğu ilişkilerin bir kriz düzeyinde gerçekleşmiş olması bizce eksik kalmış bir ödipal evrenin sonuçlarıdır. Sağlıklı bir şekilde yaşanamayan ödipal süreç Şems’in toplumsal normlardan farklı olarak bir Çingene kızına âşık olmasında (babanın yasa-sı alınamamıştır)⁴⁰, anneden tamamen kopulamamasında⁴¹ (suya duyulan ilgi, annenin taklidi ve intihar şekli) ve baba figürleriyle taklit etme, takdir bekleme ve rekabet etme şeklinde ilişkiler kurulmasına sebebiyet vermiştir diyebiliriz.

Şems’in arzu nesnesi hâline dönüştürdüğü Ziba’yla kurduğu ilişkinin mahiyetini büyük ölçüde hayatındaki baba figürlerini taklit ederek oluşturduğunu, Ziba’nın dö-

³⁵ Tura, Saffet Murat, *Freud’dan Lacan’a Psikanaliz*, İstanbul: Kanat Kitap, 2010, s. 114.

³⁶ Alper, Yusuf, *Psikanaliz ve Aşk*, İstanbul: Özgür Yayınları, 2012, s. 47.

³⁷ Parman, Talat, “Erkek Olmak ya da Üçün Üçü Olmak” *Psikanaliz Yazıları Erkeksilik*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2006, s. 30.

³⁸ Ahmet Mithat, “Çingene” *Letaif-i Rivayat* (Haz: Fazıl Gökçek, Sabahattin Çağın), İstanbul: Çağrı Yayınları, 2001, s. 471.

³⁹ Parman, Talat, “Erkek Olmak ya da Üçün Üçü Olmak” *Psikanaliz Yazıları Erkeksilik*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2006, s. 29.

⁴⁰ “Kişinin kültürleme süreci içinde edindiği toplumsal/kültürel kimlik, aynı zamanda onun ‘ötekileri’ ni de kapsamaktadır. Bu öğrenme sürecinin önemli bir parçası, ‘ötekilerin’ bilinmesidir.” Kudret Emiroğlu vd., “Öteki” *Antropoloji Sözlüğü*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2009, s. 661.

⁴¹ “Gerek kız, gerek erkek çocuğun cinsel gelişimi, yani ödipal çatışmanın çözümü anneden uzaklaşmakla gerçekleşir. Bu uzaklaşmayı belirleyen üçüncü olarak babadır...” Elda Abrevaya, “Maskenin Ötesindeki Erkeksilik” *Psikanaliz Yazıları Erkeksilik*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2006, s. 21.

nüştürülmek istendiği kişinin ise annenin simgesel karşılığı olduğunu varsayabiliriz.

“Arzu çıkışlarının benlik tarafından kontrol edilip baskılanma çabası çocuğun ebeveynlerine karşı çelişkili hisler, sözler ve tavırlar olarak yansır. Çocuğun bu belirsiz hatta tutarsız tutumu yetişkin hayatında, ötekine sahip olma, öteki tarafından sahip olunma veya ötekini yıkma arzularını uyandıran kişilerle ilişkilerindeki tutumları açısından kişiliğinde bazı kemikleşmiş özellikler olarak bir model oluşturacaktır.”⁴²

Şems'in hikâyesinin diğer erkek kahramanlarından ve tüm toplumdan farklı olarak bir toplumsal ötekine farklı bakabilmesinde, babasızlıktan kaynaklanan babanın yasasının eksikliği olduğu yorumunu yaptıktan sonra, Şems'in bir toplumsal öteki olan Ziba'yı olduğu gibi kabul etmeyip onu dönüştürmek, değiştirmek istemesinde ise olmayan babanın yerine konulan baba figürlerinin taklit edilmesinin sebep olduğunu söyleyebiliriz. Baba figürlerinin en önemli ortak paydası ise birer sanatçı olmalarıdır.

3.1.1. Taklit Edilen Baba Figürleri

Henüz yirmi iki yaşında olan Şems Hikmet Bey'in yakın çevresinde yaşları otuz ile yetmiş arasında değişen beş kişi bulunmaktadır. Bu kişilerin en temel özellikleri ise güzel sanatların bir dalında ustalaşmış olmalarıdır. Otuz beş yaşındaki Sahrî Efendi usta bir şair iken, elli yaşındaki Davut Bey⁴³ bir müzisyendir. Otuz yaşındaki Artin Elvenyan Efendi de bir ressamdır. Ayrıca Şems Hikmet Bey'in kırk iki yaşındaki gazeteci eniştesi Rakım Bey ve altmış sekiz-yetmiş yaşlarında olan âlim hocası Selimcan dışındaki üç kişi de müzikle ilgilenmekte ve müzik alet(ler)i çalmaktadırlar.⁴⁴ Şems Hikmet Bey ve kız kardeşi Fatma Münevver Hanım'ın hocası olup “olanca vaktini iki çocuğun talim ve terbiyesine hasretmiş...” olan Selimcan'ın aile içindeki konumunu hikâyesinin anlatıcısı “büyükbaba” olarak belirler.⁴⁵

Böyle bir dost çevresi içerisinde yetişen ve yaşamaya devam etmekte olan Şems Hikmet Bey'in de kanun, piyano çaldığını ve iyi bir marangoz olduğunu bilmekteyiz. Anlatıcı Şems Hikmet Bey'in bütün vaktini iki mekânda geçirdiğini belirtir. Kitap odası ile marangozluk ve demirciliğe ait makinelerin olduğu iş odası. Şems Hikmet Bey'in iş odasında sanatlı kilitler, masalar ve hatta bir sandal imal ettiğini öğreniriz.

⁴² Nasio, J.D., *Oedipus* (Çev: Canan Coşkan), İstanbul: Say Yayınları, 2012, s. 98

⁴³ “Bu zat dahi Şems Hikmet'i oğlu ve hatta hemşiresi Münevver'i kızı gibi sevdiğinden biçare delikanlı hiç kimseye söyleyemeyeceği derdini Davut Bey'e söyleyebilmek cesaretiyle onun hanesine gitmişti.” Ahmet Mithat, “Çingene” *Letaif-i Rivayat* (Haz: Fazıl Gökçek, Sabahattin Çağın), İstanbul: Çağrı Yayınları, 2001, s. 471, 472.

⁴⁴ a.g.e., s. 440-442.

⁴⁵ a.g.e., s. 441-442.

Görüldüğü üzere Şems Hikmet'in çevresindeki insanlar güzel sanatların çeşitli dallarıyla meşgul olmaktadır. Bu kişilerin dili, sesi ve renkleri işledikleri söylenebilir. Şems'in yaratıcılığı ise zanaat seviyesinde olup ahşap ve demiri işleyip kullanılabilir hâle getirmektedir.

“Başkalarının terbiye etmiş olduğu bir kızı sevmek vakıa kadirşinaslıktır. Hâlbuki Ziba'nın terbiyesi benim kendi terbiyemdir. Eğer Ziba'yı sevmeyecek olursam kendi terbiyemi, yani manevi olan benliğimi, kendi kendimi sevmemiş olmak lâzım gelir.”⁴⁶

Daha önce de alıntılıdığımız Şems'in bu ifadelerinden ve Ziba üzerinde gerçekleştirdiği dönüştürme eylemlerinden yola çıkarak, Ziba'nın kendisi için elde edilmesi gereken bir arzu nesnesi olduğu gibi, kendi muhayyilesinde “ideal eş”e dönüşen bir hammaddeye benzetildiği de anlaşılmaktadır. Şems'in marangozhanesine gelen kaliteli ancak işlenmediğinde hiçbir kıymeti olmayan ahşaplardan pek de farkı olmayan Ziba'nın asıl kıymeti, ancak Şems'in simgesel tornasından geçtikten sonra ortaya çıkacaktır. “Vakıa pek güzelsin ama şimdiki hâlde bir Çingene kızısın! Sendeki bu güzellik beş para etmez.”⁴⁷

Şems'in Ziba üzerinde gerçekleştirdiği hayalindeki sevgiliyi yaratma fantezisinin kaynakları arasında taklit edilen baba figürlerinin birer sanatçı olmaları da sayılmalıdır. Dolayısıyla Şems ile Ziba arasındaki ilişkiyi sanatçı ile eseri arasındaki ilişki çerçevesinde okuyup yorumlamak yanlış olmayacaktır.

“...sanatsal yaratma, bize değişme/değiştirme süreci (ya da arayışı) içindeki bireyin özgül iç yaşantısı; öznel ile nesnelin kesişim noktaları ve eytışimsel etkileşmelerinin örneklerini sunar. Daha açıklıkla, sanatsal yaratıcılık; yaratan bireyin (sanatçının) kendi öznel tarihçesi (o vakte kadarki, nesnel dünya ile etkileşmesi/çatışması) içinde kendini fark etmesi, bir başka deyişle, ‘birincil süreç’ini –içsel bir duyarlılıkla– kendinde ne olup bittiğine dair bir duyarlılıkla okuyabilmesi; ‘ikincil süreç’in imkânlarından yararlanma yetkinliği ile (estetik biçimsel yetkinlik de budur), birincil süreç metnini okunabilir (ötekinin imgeleminde yeniden üretilebilir) kılmasıdır.”⁴⁸

Ziba'nın tüm iradesini Şems'e teslim ettikten sonra yaşadığı dönüşümü nesnenin hikâyesi değil de öznenin dolayımlayıcıya ulaşma sertüveni şeklinde değerlendirsek; Ziba, Şems için hem hayatındaki baba figürleri gibi bir sanat eseri yaratma imkânı hem de simgesel boyutta anne gibi doğurma ve anne gibi bir eşe sahip olma manasına gelmektedir.

Baba figürlerinden nesneye şekil vererek bir sanat eserine dönüştürme dürtüsü-

⁴⁶ a.g.e., s. 478.

⁴⁷ a.g.e., s. 467.

⁴⁸ Sunat, Haluk, *İmgenin Tılsımlı Rüzgârı*, İstanbul: Yirmidört Yayınları, 2006, s. 50.

nü, annesinden ise doğurma, yaratma gücünü miras alan Şems Hikmet Bey için öteki cins ile ilişki kurmanın biçimini, eylemlerinden de yola çıkarak, kendi eşini tamamen kendi tahayyül ettiği şekilde kendi elleriyle yaratma olarak tanımlayabiliriz. Burada şu soru aklımıza gelir: Şems'in başarılı dönüştürümünün sonunda ortaya çıkan Ziba, gerçekten artık Ziba mıdır ya da Lacan dediği gibi kadın yok mudur?

Ayrıca Şems'in Ziba aracılığı ile, bir Çingene kızından asla bir hanımefendi olamayacağını iddia eden yakın çevresi ve topluma karşı bir meydan okumaya giriştiğini söyleyebiliriz. "...psikotik sanatçı belli bir izleyiciye hitap etmekten çok, dünyayı değiştirmeye çalışır; normal sanatçı ise insanları etkilemek amacıyla dünyayı resmeder."⁴⁹ Şems, Ziba üzerinde başardığı değişimlerle Ziba'yı yani men edileni babanın yasasına, simgeleştirmeye uydurmuş olur. Eserde babanın yasasına sıkı sıkıya bağlı olan anne ve enişte Ziba'nın yaşadığı dönüşümü gördükten sonra onu kabulleneceklerdir hatta anne için "Çingeneyi kendime gelin etmem der iken kız etti" denilecektir.⁵⁰

Şems Hikmet Bey'in roman boyunca ne kendisine ne Ziba'ya tam olarak duyularını açamadığını görürüz. Aynı soğukluğu Ziba'ya cinsel bir ilgi duy(a)mamasında da görürüz. Kendisi için çok önemli olduğunu söylediği Ziba ile kurduğu cinsellikten arınmış salt dönüştürmeye, arzu nesnesini biçimlendirmeye dayalı ilişkinin sebebi, acaba babanın yerine konan ve temel ortak noktaları çeşitli sanat dallarıyla işteğal etmek olan baba figürleri midir?⁵¹ Çünkü Şems'in Ziba aracılığı ile ulaştığı doyumun daha çok yaratım süreci ve ortaya çıkan eserin başarısıyla gerçekleştiği görülmektedir. Şems'in ve etrafındakilerin güzelliğe düşkünlükleri ve birer keyif adamı⁵² oldukları eserin başındaki detaylı Kâğıthane sahnesinde vurgulanır. Kâğıthane'ye bir eğlence düzenlemek için giden grup (Şems + baba figürleri), eğlencenin kendisinden ziyade teşrifatın mükemmelliğiyle ilgilenmektedirler. Örneğin "Vakıa bu efendiler işret kullanırlar ise de işrette ispirtonun vereceği neşeden ziyade o levazımın tehyiesi ve o tehyieye verilecek ehemmiyet ile ilgilenirler."⁵³ Şems için hayatının her alanında önemli olan mükemmeli kuran kişi olmaktır. Aynı şekilde Ziba'nın kendisinden ziyade yaşadığı dönüşüm, –yani Şems'in tezlerindeki haklılığının ispatı– daha önemlidir.

⁴⁹ Cebeci, Oğuz, *Psikanalitik Edebiyat Kuramı*, İstanbul: İthaki Yayınları, 2009, s. 138.

⁵⁰ Ahmet Mithat, "Çingene" *Letaif-i Rivayat* (Haz: Fazıl Gökçek, Sabahattin Çağın), İstanbul: Çağrı Yayınları, 2001, s. 496.

⁵¹ Şems'in Ziba'yı bir türlü fiziksel manada arzulamamasının bir diğer sebebi olarak anne-Ziba özdeşleşmesi olabilir. "Bazen kişiler, aşk nesnelere öylesine büyük değerler atfederler ki (en büyük atfı annenin bir parçası, kendisi vb. oluştur) o kişiyle cinsel ilişki kuramazlar." Yusuf Alper, *Psikanaliz ve Aşk*, İstanbul: Özgür Yayınları, 2012, s. 46.

⁵² "Mekânı tariften mekânı dahi anlayabilirsiz bizim Şems Hikmet Beyin zevk adamı olduğunu elbette anlamışsınızdır. Evet bu zat zevkini bilir, zevki sever bir adamdır." s. 439-440

⁵³ Ahmet Mithat, "Çingene" *Letaif-i Rivayat* (Haz: Fazıl Gökçek, Sabahattin Çağın), İstanbul: Çağrı Yayınları, 2001, s. 444.

“...bendeki sevda bu kızı terbiye ve talim sevdasıdır. Bir yabani ağaca bir aşu vurarak badehu o elimle yetiştirdiğim meyveyi dermek ve işte böyle bir mesai-perverane murada ermek istiyorum.”⁵⁴

3.1.2. Takdir Beklenen Baba Figürleri

Şems'in babasızlıktan kaynaklandığını düşündüğümüz toplumsallaşamama veyahut toplumun genel tercihlerine aykırı davranma girişimlerine rağmen bir nevi kendi yaratımı olarak gördüğü Ziba'yı vaktiyle bu fikrine karşı çıkan kişilere sırayla takdim ettiği/gösterdiği görülmektedir. Ziba'nın yaşadığı dönüşümün anne ve baba figürlerine gösterilmesi Şems'in çift taraflı bir zevk almasını sağlamaktadır. Ziba'yı görüp ondaki değişime hayran olan kişilerin gözlerindeki parıltı hem Şems'in iddiasında haklılığın ispatı olmakta hem de Şems'e kendi yaratımını seyircinin gözlerinde görmek imkânı sunmaktadır. Bu noktada Ziba'nın tikel bir şahsiyetten ziyade sanatsal yaratıma imkân veren bir arzu nesnesi olduğu bir kez daha kanıtlanmaktadır. Nasıl Şems, Ziba'nın dış görünüşü, kişiliği ve yetenekleri üzerinde kendince düzeltmeler yapıp yeni bir insan yaratmışsa, Ziba'nın sunulduğu sanatçı baba figürleri de Ziba'dan yola çıkarak yeni sanat eserleri oluşturmuş ya da oluşturmaya niyetlenmişlerdir. Ressam olan Artin Elvanyan Efendi Ziba'nın resmini yaparken, şair Sihrf Efendi bir Zibaname yazmaya heveslenir. Öyle ki Ziba geçirdiği dönüşümlerden sonra baba figürlerinin gözünde yüceldikçe yücelir. “Hâsılı işin iptidalarında Şems Hikmet'i 'Bir Çingene kızına gönül vermiş!' diye nazar-ı istigrapla gören dostlar Ziba'yı nazar-ı hüsn-i telâkkilerinde o kadar büyütmüşlerdi ki kendi kalplerinde dahi kız tarafına büyük bir meclubiyet istidadı buldukları hâlde mücerret Şems Hikmet Bey gibi bir dostun güzidesi olmağla kalplerini meyl-i küllîden menetmek için cebr-i nefis eyliyorlar idi.”⁵⁵

Ziba'yı dönüştürmeyi başaran Şems bu başarısıyla takdir aldığı gibi taklit ettiği kişilerinde konumuna ulaşmış olmaktadır.

“İster çocuk olsun ister yetişkin, takdire her zaman ihtiyaç vardır; ama ana-babaların biraz da mekanik olan takdirleri yerine büyümekte olan çocuk çok sayıda başka takdirlerin peşine düşer: Akranlarının, sevdiği kişinin, öğretmenlerinin ve şeflerinin vb. takdirlerini isterler. Çocuk yetişkin olduğunda sadece aileden gelen bakım ve takdirle yetinmek istemez, bunun yanında ilişkilerinde aynı etken rolü üstlenmeyi, korumayı ve takdir etmeyi ister; çünkü artık bakılmanın ve takdir edilmenin ayrıcalığının ötesinde, bizzat bakma ve takdir sunmanın daha büyük bir ayrıcalık olduğunu anlar...”⁵⁶

⁵⁴ a.g.e., s. 471.

⁵⁵ a.g.e., s. 479.

⁵⁶ Todorov, Tzvetan, *Ortak Hayat* (Çev: Mehmet Emin Özcan), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2008, s. 76.

Şems, Ziba'ya hem bakan (maddi ihtiyaçlarını sağlama, eğitimini üstlenme) hem de ona verdiği ödevleri yerine getirmesi sonucu onu takdir eden kişi olmayı arzulamaktadır. Şems'in Ziba'yı sırayla arkadaşlarına göstermesinde yani onların hayranlık dolu bakışlarını Ziba üzerinde görmek istemesinde ise takdir edilme dürtüsü hâkimdir. Aslında Ziba'ya yöneltilecek bakışlarda Şems'in hipotezinin kabul edildiği, Şems'in haklı olduğu ortaya çıkmaktadır. Arkadaşların beğenerek baktığı kişi Ziba olsa da bir Çingene kızının yaşadığı değişim ve varılan nokta Şems'in muhayyilesinin haklılığından başka bir şey değildir. Bu durumda Ziba, Şems için adeta bir ayna görevi görmektedir diyebiliriz. Ziba'da kendi iddiasının ete kemiğe bürünmüş kanıtını (arzusunun gerçekleşmiş olduğunu) görmekle birlikte, Ziba'ya çevrilen hayranlık dolu bakışlar aslında bir kişi olarak Ziba'ya değil Ziba'nın yaşadığı dönüşüme olduğu için hayranlık dolu bakışlardan kaynaklanan hazzın ve takdirin asıl sahibi Şems olmaktadır.

"Bundan çıkarılacak sonuç, bir eserin nesnel varoluşunda dışarıya yansıtılan narsistik ben'imizin bir figürünün kendi yaratma arzusunun izleyiciye aksettirebilmiş olmasından başka nedir? Ben tarafından biçimlenen bir imge izleyicide yüceltmeye doğru benzer bir itkisel devinime, yani cinsel olmayan, bütüncül, sonsuz bir boşluğa, sınırsız bir zevke yakın tatmine doğru götürmüştür. Narsistik nesneyi Şey'in saygınlığı seviyesine yükseltmek, öyleyse yaratıcı ben'in damgasının, sanat eserindeki nesnellüğün ötekinde, bir arzunun arzusunun, saptanmış hiçbir nesne olmaksızın askıda bırakılmış bir arzunun, hoşgörülemez boyutunu açmış olduğu anlamına gelir. İtkisel güç, yaratıcının narsizmi ve eserin tamamlanmış biçimi şeklindeki bu üç bileşenin hakiki özeti olan imgesel ve narsistik nesne, şimdi büyülenmiş hayranın gözünde uyandırdığı yoğun ve güçlü duygunun boşluğunda erir ve yayılır."⁵⁷

Şems'in Ziba'yı baba figürlerine göstermesi yaptığı ürün ile onay alma, takdir edilme isteyen bir çocuğun davranışına benzetilebilir. "Çocuğun elde ettiği ilk takdir ona göre üst varlıklardan gelir: Ana-babası ya da onların işlevini görenler; sonra toplum tarafından yaptırım işleviyle yüklenmiş diğer makamlar bu rolü üstlenir: Öğretmenler, ustalar, hocalar; memurlar, müdürler ya da şefler."⁵⁸ Şems için Ziba'nın işlevinin kendisini dolaylı olarak (anne ve baba figürlerine) kabul ettirmeyi sağlama olduğunu söyleyebiliriz. Ziba, Şems'in fallusu yerindedir.⁵⁹

⁵⁷ Nasio, J.D., *Psikanalizin Yedi Temel Kavramı* (Çev: Murat Erşen, Özge Erşen), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2006, s. 130.

⁵⁸ Todorov, Tzvetan, *Ortak Hayat* (Çev: Mehmet Emin Özcan), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2008, s. 82.

⁵⁹ Bu konuda bkz: Lacan, Jacques, *Fallus'un Anlamı*.

3.1.3. Rakip Baba Figürleri

Bu noktada Rakım Bey (enişte) olumsuzlanan baba figürü olarak öne çıkar. Şems Hikmet Bey'in anne, kız kardeş ve diğer baba figürleriyle sorunsuz olduğu tahmin edilen geçmişlerinde sonradan ortaya çıkan bir kahraman olarak enişte, Şems'in bir Çingene kızını eve gelin olarak getirme girişimine karşı en büyük engel olarak belirir. Adı eşinden çok anne (kayınvalide) ile yan yana anılan enişte, anneyi oğula karşı kışkırtan, yönlendiren kişi olarak ortaya çıkar. Enişte, Şems'in hayatında kısıtlayan, yasaklayan rakip baba figürünü temsil eder. Şems'in burada enişte ile giriştiği rekabeti daha çok simgesel⁶⁰ boyutta anneyi kim yönlendirecek, evde kimin sözü geçecek yani evin erkeği kim olacak sorunu üzerinden geliştiğini söyleyebiliriz. "Hanenin içinde Selimcan büyükbaba ise Rakım dahi baba makamına kaim olmuştur."⁶¹ Romanın sonunda entelektüel düzeyde bir tartışma şeklinde patlak veren bu çatışma Şems Hikmet Bey'in intiharıyla sonuçlanacak süreci başlatır.

Hayatındaki diğer baba figürlerini ırktan ziyade yetişme şartları ve eğitimin önemi konusunda ikna etmeyi başaran Şems, aynı zaferi Rakım Bey üzerinde bir türlü kazanamaz. "Şems Hikmet kafasına bir Çingeneyi terbiye ederek hanım etmeyi kurmuş. Eniştesi ise aşkıdan ziyade delikanlının kafasına muhalefet ettiği için Şems Hikmet sıkılıyor."⁶² Eniştesiyle arasında geçen uzun tartışmayı kaybetmiş olmanın Şems'i aşkı uğruna değil de fikirlerini kabul ettirememekten ötürü rahatsız etmesi, arzu nesnesinin özne için oynadığı rolü bir kez daha göstermektedir.

3.2. Anne

Ödipus kompleksini tam olarak yaşayamadığını varsaydığımız Şems için Ziba, anneye benzeyen bir eşe sahip olma imkânıdır da aynı zamanda. Şems'in Ziba'da gerçekleştirdiği dönüşümler; onu annesine benzeyen/annesinin de kolaylıkla kabul edebileceği bir konak hanımefendisi hâline getirmek içindir diyebiliriz. "İlk aşkın anne ya da baba olması insanları yaşam boyu bir anne ya da baba benzeri; eşdeğeri arayışına iter."⁶³

⁶⁰ "Kısaca, annenin çocuğuyla arasında üçüncü bir kişiyi arzuladığı anda Ödipus ortaya çıkar. İşte size baba! Baba, annenin arzuladığı üçüncüdür." Nasio, J.D., *Oedipus* (Çev: Canan Coşkan), İstanbul: Say Yayınları, 2012, s. 79.

⁶¹ Valide ve eniştesi eserde sürekli ikili bir şekilde kullanılırlar. Ahmet Mithat, "Çingene" *Letaif-i Riva-yat*, s. 442, 461, 480, 482, 484.

⁶² Şems Hikmet'in gazeteci bir yönü de bulunmaktadır. Age., s. 490.

⁶³ Alper, Yusuf, *Psikanaliz ve Aşk*, İstanbul: Özgür Yayınları, 2012, s. 43. "...özne, bilinçdışı arzusunu tatmin için aslında beyhude bir çabayla temel arzusunu kültürel yüceltmelerle tatmin etmeye çalışacaktır... Kültürel insanın temel dramı ve çelişkisi budur işte. Ardında bıraktığını ileride arayacak; toplumsallaşmanın ilk adımı ile yitirdiğini (yani narsistik bütünlüğünü) toplumsallaşma sürecinde kapatmaya çalışacaktır." Tura, Saffet Murat, *Freud'dan Lacan'a Psikanaliz*, İstanbul: Kanat Kitap, 2010. s. 197.

3.2.1. Taklit Edilen Anne

Şems'in arzuları doğrultusunda bir eğitimden geçmek üzere –mesleği çöpçatanlık olan– Düriye⁶⁴ adlı bir kadının evine götürülen Ziba'nın bu evde adeta tekrardan doğarak bambaşka bir insana dönüşmesi ilginçtir. Öksüz ve yetim bir kız olan Ziba, yetiştiği muhitten alındıktan bir yıl sonra eski Ziba'dan eser kalmayacak kadar değişir. Ziba bu evden ancak Şems'in intiharıyla dışarı çıkacaktır. Şems'in karşı cins ile kurduğu ilişkinin belirleyicisinin dolayımdayıcılar olduğunu kabul ettiğimizde Şems'in Ziba'yı deniz yoluyla bir eve götürmesi ve orada onu yeniden var etmesi annenin doğum yetisinin taklide çalışıldığını düşündürmektedir.⁶⁵ “Ama sanatçı da aynı şeyi yapar, Prometheus gibi o da kendine benzeyen insanlar yaratır; yani daima yeni ve sürekli tekrarlanan doğum eylemleriyle, yaratılışın kadınısı ağırları altında eserini ve eseri içinde kendi kendisini doğurur.”⁶⁶

Şems Hikmet önce yakın çevresiyle sonrada tüm toplumla giriştiği kendi seçtiği ve eğittiği bir Çingene kıızıyla evlenme iddiasını, bedel olarak kendi canını feda etmesi gerekse de kazanır. “Herkes haksız olduğunu o zaman anladı. Rakım Efendi dahi teslim eyledi ki bir yabanî fidana aşığı ustalıklı vururlar ise semere-i matlubeyi iktitaf mümkün imiş.”⁶⁷

3.2.2. Suya Duyulan Arzu ve İntihar

Şems'in intihar mektubu ve bu mektuba yol açan süreç dikkatle incelendiğinde Rank'ın belirttiği⁶⁸ anneye ve topluma karşı girişilen bağımlılık-bağımsızlık girişim-

⁶⁴ Şems'in tasarladığı bu yeniden yaratım için bir çöpçatanın evini seçmesi ev sahibinin mesleğine hem uygun hem de aykındır. Birbirine uygun gençleri çatmaktaki başarısından bahsedilen Düriye Hanım'ın evi böyle bir iş için uygun olmakla birlikte, geleneksel evlenme yönteminde evlenecek gençleri birbirine Düriye Hanım yakıştırırken bu sefer evleneceği kişiyi Şems kendisi seçmiştir.

⁶⁵ “Erkek ve doğum ilişkisi elbette yalnızca erkeğin kadının dölleyicisi olmasıyla kurulabilir. Ancak unutulmaması gereken bir diğer nokta tek Tanrılı dinlerin temelini oluşturan ‘yaratılış söylencesinde’ ilk insanın Adem olması ve Havva'nın onun bedeninden oluşmuş olmasıdır. Yani bir anlamda ilk doğuran bir erkektir. Adem Havva'yı doğurmuştur. Ancak bu arada bir kaburgasını yitirir.” Parman, Talat, “Erkek Olmak ya da Üçün Üçü Olmak” *Psikanaliz Yazıları Erkeklik*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2006, s. 27.

⁶⁶ Rank, Otto, *Doğum Travması* (çev: Sabir Yücesoy), İstanbul: Metis Yayınları 2011 s.135

⁶⁷ Ahmet Mithat, “Çingene” *Letai-f Rivayat* (Haz: Fazıl Gökçek, Sabahattin Çağın), İstanbul: Çağrı Yayınları, 2001, s. 495.

⁶⁸ “Rank'a göre her insan, bağımlılık ve bağımsızlık ya da boyun eğme ve kendi yönünü kendi belirleme eğilimlerinin yarattığı çatışma ile dünyaya gelir. İnsanın bağımsız bir varlık olma çabası yaşamın özüdür. Bunun karşıtı, döl yatağındaki çabası varoluşa dönme eğilimidir ki Rank bunu ölüme ulaşma isteği olarak yorumlamıştır. Dolayısıyla, ayrılık ve birleşme, yaşam ve ölümlerle eşanlam taşır. Bağımsızlığa doğru atılan adımlar ırkütücüdür, bireyselliği yitirerek çevrenin egemenliği altına girmek ise çaresizlik duygusunun yaşanmasına neden olur. Her iki duruma da eşlik eden duygu suçluluktur.” Geçtan, Engin, “Türkçe’de Otto Rank” *Doğum Travması* (Çev: Sabir Yücesoy), İstanbul: Metis Yayınları, 2011, s. 9.

lerinin yarattığı ruhsal çatışmaların Şems'in öyküsünün temelini teşkil ettiği görülecektir. Yetişme şartlarının ve mizacının bir sonucu olarak toplumdan farklı düşünen ve hareket eden bir bireye dönüşen ya da dönüşme gayretinde olan bir kişi diyebileceğimiz Şems, eserin sonunda tüm eser boyunca yaşadığı çatışmalara daha fazla dayanamayacak, annesinin kırıncı sözleri üzerine fiziksel olarak ondan ve içinde yaşadığı dünyadan bir kaçış anlamına gelen ölümü seçecektir. Ancak içi su dolu bir kuyuya atlama yoluyla gerçekleştirdiği bu intihar, okuyucuya kahramanın bilinçaltı okuması yapılmaya çalışıldığında, içinde yaşanan dünyanın sıkıntılarından kaçıp anne rahminin koruyucu kabuğuna geri dönme arzusu olarak da okunabilme imkânı sunmaktadır.

Kâğıthane'ye düzenlenen bir sandal gezisiyle başlayan romanda su ve su yolculuklarının önemli yer tuttuğu görülmektedir. Deniz seyahatlerine tutku derecesinde bağlı olan Şems, roman boyunca defalarca kez sandala biner. Geçmişte yapmış olduğu uzun deniz yolculuklarından bahsedilir.⁶⁹

“Boğaziçi'nde, Marmara'da bu sandal ile pek çok zevkler etmiştir. Hatta bir defa Sarayburnu'ndan başlayarak Tekfur Dağı Gelibolu sırasıyla Çanakkale'sini, Kapı Dağı, Mudanya, İzmit'i dolaşıp Kadıköy ve Harem iskelesi yanlarından geçerek yine İstanbul'a gelmiştir. İşte bu seyahatinde sandalının tentesini çadır hâline ifrağ ederek birçok geceleri deniz kenarında dahi imrar eylemiştir de safasına doyamamıştır.”⁷⁰

Su ve Düşler adlı yapıtında su imgesini çeşitli yönleriyle ele alan Gaston Bachelard'ın suyun vurguladığı yönlerinden biri de dişi ve ana olmasıdır. Ayrıca sulardaki ölümü anneye dönüş olarak yorumlamaktadır. “Sularda ölüm bu hayal için ölümlerin en anacı olacaktır. İnsanın arzusu, der başka bir yerde Jung, ‘ölümün karanlık sularının yaşamın sularına dönüşmesidir, ölüm ve onun soğuk bağrının ana kucacı olmasıdır, tıpkı güneşi yutan denizin, ta derinliklerinde onu yeniden doğurması gibi...”⁷¹ Otto Rank da su- anne/rahim ilişkisi üzerinde durmaktadır. “Toprakta da önce su rahim içi yaşamın eşdeğerini oluşturma konusunda anneye özgü ilksel kaynağı temsil eder.”⁷² Ödipus kompleksini sağlıklı bir şekilde atlatmasını sağlayacak gerçek bir babadan yoksun olan Şems'in Ziba ile karşılaşana kadar, neyi aradığını bilmesede, anne karnındaki huzur dolu anlara geri dönmeyi sağlayan fantasmalara/yolculuklara çıktığını düşünebiliriz.

⁶⁹ Romanda Şems'in bir Çingene kızını dönüştürme arzusunun bir su-baraj-taşma istiaresi şeklinde anlatıldığı bir paragrafta bulunmaktadır. Ahmet Mithat, “Çingene” *Letaif-i Rivayat*, S. 484., Romanda sık sık gerçekleştirilen deniz yolculuklarının “romansal harekete” yol açtığı da söylenebilir. Nüket Esen, “Ahmet Mithat ve İstanbul” *Modern Türk Edebiyatı Üzerine Okumalar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s. 45.

⁷⁰ Ahmet Mithat, “Çingene”, *Letaif-i Rivayat*, s. 440.

⁷¹ Bachelard, Gaston, *Su ve Düşler* (Çev: Olcay Kunal), İstanbul: YKY, 2006, s. 49.

⁷² Rank, Otto, *Doğum Travması* (Çev: Sabir Yücesoy), İstanbul: Metis Yayınları, 2011, s. 96.

Suyun Şems Hikmet Bey'in hayatında oynadığı bir diğer rol ise ölümünde olacaktır. Annesinin "Öyle ise git Çingeneyi al. Bütün İstanbul halkının maskarası olduğun hâlde ihtimal ki yalnız Çingene milletinin memduhu, makbulü olursun da seni kendilerine çeribaşı intihap ederler!"⁷³ sözleri üzerine Şems Hikmet, evlerinin bahçesindeki su kuyusuna atlayarak intihar edecektir. Annesinin kendisini dışlaması, bir nevi ötekileştirmesine dayanamayan Şems, "Bu yaşıma geldim hiçbir kimseden takdir bile görmedim... Madem ki bir Çingene kızını sevmek dünyayı böyle alt üst eyledi benim o dünyada ne işim kaldı? Dünya yine ehl-i dünyaya kalsın. İşte ben başımı alıp dünyadan çıkıyorum"⁷⁴ ifadelerinin yer aldığı bir mektup yazarak intihar edecektir. Şems'in intiharında annenin sözleri kadar, eser boyunca mücadelesini vermiş olduğu hayallerinin (yatırım yapmış olduğu arzu nesnesinin) İstanbul ve hane halkı tarafından komedi malzemesi hâline getirilmiş olmasının da payı vardır. "Kendini gülünç hissetmek bir bakıma kendini yok olmuş hissetmek demektir ve birini gülünçleştirmek de neredeyse onun Ben'ine başka hiçbir saldırıyla karşılaştırılmayacak, öldürücü bir saldırıda bulunmak demektir."⁷⁵ Ayrıca annesinin kendisini varoluşsal bakımdan dışlama anlamına gelen git Çingenelelere katıl sözleri yani oğlunu inkârı, Şems için ruhsal anlamda büyük bir çöküntüye sebebiyet vermiştir.

Şems'in bir birey olma yolunda ailesi, dostları ve toplum ile giriştiği mücadelede başarısız olması ya da mücadeleyi daha fazla sürdürecektir gücünün kalmaması durumu, onu içgüdüsel olarak⁷⁶ içi ıslak, karanlık, dar bir mekânda ölüme yönlendirmiştir.

Şems Hikmet Bey'in ve kardeşi Fatma Münevver Hanım'ın isimleri de dikkat çekicidir. Güneş ve aydınlatılmış, ışıktandırılmış anlamlarına gelen bu adları yazarın sıkça yaptığı isim sembolizasyonlarından biri olarak kabul edebiliriz. Şems adının anlamı ile intiharı arasında bir bağ kurmak ister isek, "Bunun en açık örneklerinden birini 'güneş kültü'nde görüyoruz. Kudretli babayla bilinçli olarak özdeşleşme, bu inancın taşıdığı anlamın ancak bir kısmıdır; daha derindeki bilinçsiz haz kaynağını oluşturan ilksel doğum tasavvuru her gün doğup yeniden batan güneşi yeni doğan çocuğun geceleri annesine dönmesi olarak kavrar (güneş-oğul)."⁷⁷ Şems'in kuyuya atlamasını, gece ölümün karanlık sularının güneşi yutmasına benzetebiliriz.

Şems'in annesinin, oğlunun hayatına kendi kontrolü dışında giren Ziba'yı bir

⁷³ Ahmet Mithat, "Çingene" *Letaif-i Rivayat* (Haz: Fazıl Gökçek, Sabahattin Çağın), İstanbul: Çağrı Yayınları, 2001, s. 493.

⁷⁴ *a.g.e.*, s. 494.

⁷⁵ Moritz'den aktaran Todorov, s. 85.

⁷⁶ "İnsanların seçtiği ölüm türü, ister intiharla, kendileri için gerçeklik düzleminde olsun, ister kahramanları için kurgu düzleminde olsun, gerçekte hiçbir zaman rastlantıların zorla benimsettiği bir şey değildir, tersine her durumda ruhsal bakımdan sıkı bir biçimde belirlenmiştir." Bonaparte'den aktaran Gaston Bachelard, *Su ve Düşler*, (Çev: Olcay Kunal), İstanbul: YKY, 2006, s. 94.

⁷⁷ Rank, Otto, *Doğum Travması* (Çev: Sabir Yücesoy), İstanbul: Metis Yayınları, 2011, s. 87.

türlü onaylamamasında, sıkı sıkıya bağlandığı toplumsal önyargılarla birlikte, tek başına yetiştirmiş olduğu evladının hayatına giren yeni kızın hem varlığında hem de seçiminde kendisinin hiçbir rolünün olmamasının kırıklığı gözlenmektedir. “Bunlardan birini sahiplenici ana-baba imgesine bağlıyoruz: Bu ana-baba çocuğa sadece bakmakla ve onu tanımakla kalmaz, bunu başka birinin yapmasını da istemez; çocuğun bütün ‘toplumsal’ ihtiyaçlarını üçüncü bir kişiye hiç yer bırakmadan tek başına doldurmayı ister. Bu eğilim çocuğunu tek başına yetiştiren ve kendi kendine yeterliliği içinde kalmış bir anababada güçlüdür.”⁷⁸ Bu durumu annenin oğul üzerindeki iktidar arzusu şeklinde yorumlamak da mümkündür.

Sonuç

Ahmet Mithat, *Çingene* adlı romanında varlıklı bir gencin bir Çingene kızına âşık olması üzerine yaşanan olayları anlatır. Başkahramanını çevresinden ve toplumun genelinden farklı olarak bir Çingene kızına âşık eden yazar, eser içerisinde vermiş olduğu küçük detaylarla (babanın yokluğu, taklit edilen sanatçı yakınlar ve suya ilgi) bu aşkın başlama sebebi, gerçekleşme biçimi ve varılan sonucu üzerinde okuyucuya çeşitli yorum imkânları sunmaktadır. Eser, Girard’ın üçgen arzu kuramıyla değerlendirildiğinde Şems’in eylemlerinin asıl belirleyicisinin romandaki dolayımlayıcılar olduğu anlaşılmaktadır. Şems’in dolayımlayıcılarla olan ilişkileri psikanaliz verileriyle izah edildiğinde ise, Ahmet Mithat’ın eserin olay örgüsünü ve kahramanlarını kurgularken gayet hesaplı davrandığını, sonu intiharla bitecek aykırı bir aşk öyküsünü, nedensellik bağlantısını göz önünde bulundurarak kaleme aldığını fark ederiz. Ahmet Mithat’ın geleneksel roman anlayışına bağlı kalarak kurguladığı eserde, insan psikolojisinin temel dinamiklerini de hesap ettiği anlaşılmaktadır. Şayet yazar, Şems’in eylemlerinin sebepleri üzerine yorum yapmamızı sağlayan ipuçlarını bırakmamış olsaydı, toplumun henüz hazır olmadığı bir duruma, o toplumun içinden çıkmış ancak o toplumla hiçbir sıkıntısı olmayan ve ruhsal bütünlüğünü sağlamış bir kahramanın karşı çıkmasının mantiki dayanakları zayıf kalacaktı.

KAYNAKLAR

- Abrevaya, Elda, “Maskenin Ötesindeki Erkeksilik”, *Psikanaliz Yazıları Erkeksilik*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2006.
 Ahmet Mithat, “Çingene”, *Letaif-i Rivayat* (Haz: Fazıl Gökçek, Sabahattin Çağın), İstanbul: Çağrı Yayınları, 2001.

⁷⁸ Todorov, Tzvetan, *Ortak Hayat* (Çev: Mehmet Emin Özcan), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2008, s. 79.

- Alper, Yusuf, *Psikanaliz ve Aşk*, İstanbul: Özgür Yayınları, 2012.
- Bachelard, Gaston, *Su ve Düşler* (Çev: Olcay Kunal), İstanbul: YKY, 2006.
- Cebeci, Oğuz, *Psikanalitik Edebiyat Kuramı*, İstanbul: İthaki Yayınları, 2009.
- Çağın, Sabahattin, "Bernard Shaw'ın Pygmalion ve Ahmet Midhat Efendi'nin Çingene Adlı Eserlerinin Karşılaştırılması", *Lefke Avrupa Üniversitesi V. Edebiyat Günleri: Karşılaştırmalı Edebiyat*, Lefke KKTC 7-9 Mayıs 2003.
- Eagleton, Terry, *Edebiyat Kuramı* (Çev: Tuncay Birkan), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011.
- Barın Egrik, Evren, *Türk Sinemasında Pygmalion Etkisi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2007.
- Emiroğlu, Kudret ve Suavi Aydın, *Antropoloji Sözlüğü*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2009.
- Eradam, Yusuf, "Aşkın Gözü Kördür: Batı'nın Aşk Pazarı ve Paradigmaları Üzerine Bir Deneme", *Doğu Batı*, sayı: 27, 2004.
- Esen, Nüket, "Ahmet Mithat ve İstanbul", *Modern Türk Edebiyatı Üzerine Okumalar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.
- _____, "Bugünün Gözüyle Ahmet Mithat", *Kitap-lık* (Ocak-Şubat) 2013.
- Game, Ann, *Toplumsalın Sökümü Yapıbozumcu Bir Sosyolojiye Doğru*, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 1991.
- Geçtan, Engin, "Türkçe'de Otto Rank", Otto Rank, *Doğum Travması* (Çev: Sabir Yücesoy), İstanbul: Metis Yayınları, 2011.
- Girard, René, *Romantik Yalan ve Romansal Hakikat* (Çev: Arzu Etensel İldem), İstanbul: Metis Yayınları, 2007.
- Göka, Erol "Fanatizmin Psikolojisi ve Türklerin Psikolojisinde Fanatizm", *Cogito*, sayı: 53, 2007.
- Gökçek, Fazıl, *Osmanlı Kapısında Büyümek*, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2006.
- İkiz, Tevfika, "Sunuş", *Psikanaliz ve Arzular*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2012.
- Keser, Vehbi, "Bir nesne Aranıyor", *Psikanaliz Yazıları Erkeklik*, İstanbul: Bağlam Yayınları 2006.
- Kızıltan, Hakan, "Narsisizm ya da Ruhsallığın Ontolojisi", *Doğu Batı*, yıl: 14 sayı: 56, 2011.
- Lacan, Jacques, *Fallus'un Anlamı* (Çev: Saffet Murat Tura), İstanbul: Altıkırkbeş Yayın, 2013.
- _____, *Psikanalizin Dört Temel Kavramı* (Çev: Nilüfer Erdem), İstanbul: Metis Yayınları, 2013.
- Nasio, J.D., *Oedipus* (Çev: Canan Coşkan), İstanbul: Say Yayınları, 2012.
- _____, *Psikanalizin Yedi Temel Kavramı* (Çev: Murat Erşen, Özge Erşen), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2006.
- Parman, Talat, "Erkek Olmak ya da Üçün Üçü Olmak", *Psikanaliz Yazıları Erkeklik*, İstanbul: Bağlam Yayınları 2006.
- Rank, Otto, *Doğum Travması* (Çev: Sabir Yücesoy), İstanbul: Metis Yayınları, 2011.
- Schnapper, Dominique, *Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki ile İlişki*, (Çev: Ayşegül Sönmezay), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.
- Sınar, Alev, "Yazarlarımızın Gözüyle Çingeneler", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sayı: 8, 2003.
- Sunat, Halûk, *İmgenin Tılsımlı Rüzgârı*, İstanbul: Yirmidört Yayınları, 2006.
- Todorov, Tzvetan, *Ortak Hayat* (Çev: Mehmet Emin Özcan), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2008.
- Tura, Saffet Murat, *Freud'dan Lacan'a Psikanaliz*, İstanbul: Kanat Kitap, 2010.
- Uğurcan, Sema, "Ahmet Midhat Efendi'nin Hatıratı ile Romanları Arasındaki Münasebet" *Türklük Araştırmaları Dergisi*, sayı: 2, 1986.
- Zizek, Slavoj, *Kırılğan Temas* (çev: Tuncay Birkan), İstanbul: Metis Yayınları, 2006.